

Aimo Ryyänen

Katsaus Saksan alue- ja paikallishallintoon

31.5.2021

Saksa alkaa yllättävästi olla monelle suomalaiselle aika vieras. Ei sieltä esimerkiksi television uutisissa juuri ole kerrottavaa. Matti Klinge kirjoittaa viime vuonna ilmestyneessä päiväkirjassaan, että eilen oli televisiossa pääuutislähetyksessä taas eräänlainen kilpailu: oliko Englannista vai Yhdysvalloista enemmän uutisohjelmaa. Mistään muista ulkomaista ei tietenkään ollut sanaakaan. Tätä taustaa vasten voi hyvin ymmärtää keihäänheittäjä Seppo Rädyn kuolemattoman määritelmän Saksasta, hänen epäonnistuessaan Stuttgartissa pidetyissä kisoissa. Tosin hänellä oli omat perusteensa kielteiseen määritykseensä.

Toimeksiantoni oli tarkastella Saksan **alue- ja kunnallishallintoa** sillä silmällä, mitä siitä olisi meillä opittavissa. Ensimmäinen kynnys ymmärtämisen tiellä on sana **federalismi**. Voidakseen ymmärtää, miksi oletetusti niin tehokkaassa maassa kuin Saksassa niin moni asia voi mennä niin dramaattisesti pieleen, miksi niin moni uudistus jää puolitiehen ja miksi niin monista sinänsä yksinkertaisista asioista voi tulla niin mutkikkaita, täytyy ymmärtää saksalaista federalismia. Ajankohtaisen esimerkin tarjoavat vaikkapa pandemian hoidon ongelmat. Toinen pahempi esimerkki on vuonna 2016 Berliinissä joulutorille ihmisten päälle kuorma-autolla ajanut islamistiterroristi. Hän pystyi elämään ja toimimaan Saksassa senkin jälkeen, kun hänen turvapaikkahakemuksensa oli evätty. Tieto ei kulkenut eri osavaltioiden viranomaisten välillä.

Ettei vain federalistisen järjestelmän huonoja puolia tulisi esille, niin lyhyesti positiiviset puolet, siten kuin saksalaiset sen näkevät. Federalismin arvo on siinä, ettei kukaan henkilö tai mikään instituutio voi saavuttaa kerralla poliittista, sosiaalista tai edes henkistä herruutta. Järjestelmä turvaa vapautta vallanjaon kautta. Toiseksi se laajentaa kansalaisten vaalimahdollisuuksia ja kolmanneksi mahdollistaa subsidiariteettiperiaatteen kautta itsemääräämisen pienemmissä yhteisöissä ja vielä neljänneksi suojaa alueellisesti keskittyneitä vähemmistöjä.

Seuraavaksi **eräitä perustietoja** valikoiden. Jokaisella 16 osavaltiolla (Land) on oma lainsäädäntönsä ja hallintonsa. Hampuri, Bremen ja Berliini ovat sekä kaupunkoja että osavaltion oikeudet omaavia. Federalismireformin yhteydessä on ehdotettu joidenkin heikompien osavaltioiden yhdistämistä, mutta tuloksetta.

Joidenkin osavaltioiden (neljän) alapuolella on valtiollinen hallintopiiri (Bezirk), joka suorittaa mm. kuntien laillisuusvalvontaa. Sen asema on siis osavaltion ja piirikunnan maaneuvoksen (Landrat) johtajan välissä. Esimerkiksi Rheinland-Pfalzin osavaltiossa se lakkautettiin v. 2000.

Kuntien itsehallinto on taattu liittotasavallan perustuslain 28 artiklassa. Sen toisen kappaleen mukaan kunnille on taattava oikeus kaikkien paikallisen yhteisön tehtävien sääntelyyn lainsäädännön rajoissa omalla vastuulla. Siinä taataan myös kuntayhtymien itsehallinto. Vastaava säännös on osavaltioiden perustuslaeissa, tosin hiukan vaihtelevasti. Mielenkiintoisena yksityiskohtana esim. Thüringenin osavaltion perustuslaista voi nostaa esille säännöksen, jonka mukaan kunnille ja kuntayhtymille on tarjottava mahdollisuus kannanottoon säädettäessä lakeja, jotka koskevat niitä.

Kuntien suurta merkitystä osoittaa myös tieto, jonka mukaan valtiollisesta lainsäädännöstä valtaosa on kuntien toimenpitein käytäntöön siirrettäviä – noin 85 prosenttia.

Vuonna 2006 tehtiin kunnallisen itsehallinnon kannalta merkittävä liittotasavallan perustuslain muutos, joka oli osa monivaiheista federalismireformia. Perustuslain 84 artiklaan lisättiin kohta, jonka mukaan liittovaltio ei voi määrätä kuntien tehtävistä. Sen mukaan liittovaltion lailla ei saa osoittaa kunnille ja kuntayhtymille tehtäviä. Näin siis kunta-valtio-suhde muodostuu vain osavaltion ja kuntien välille.

Osavaltioiden lainsäädäntövallasta seuraa myös se, että kunnallislainsäädäntö vaihtelee osavaltioittain. Monin osin on kuitenkin tapahtunut yhtenäistymistä. Tällainen on esimerkiksi eteläsaksalaisen hallintomallin mukainen vahvan pormestarin asema. Se on pormestarin suoran vaalin käyttöönoton myötä siirtynyt kaikkien osavaltioiden lainsäädäntöön.

Kunnan koko on monessa suhteessa vaikuttava tekijä. Kuntakoko vaihtelee muutaman sadan asukkaan kunnista aina miljoonaluokkaan. Ongelma on ratkaistu siten, että kunnallinen itsehallinto jakautuu sekä paikallistasolle (kunta) että seudulliselle tasolle piirikunnaksi (Landkreis, Kreis) siis kaksitasoiseen itsehallintoon. Lisäksi on tehtäväkohtaisia kuntayhtymiä. Ettei asia olisi liian yksinkertainen, on myös suuremman itsenäisyyden omaavia kuntia, jotka eivät kuulu piirikuntaan.

Keskuskaupungin ja ympäröivän alueen yhteistyöjärjestelyissä on moninaisia ratkaisuja ja pitkä historia. Tämän esityksen puitteissa niiden tarkasteluun ei ole mahdollisuutta. Vaihtoehtoina on pohdittu yhteistyötä tai koordinoitua, kuten v. 2000 ilmestyneen laajan vertailevan tutkimuksen otsikko kertoo (Stadt & Region – Kooperation oder Koordination?, DIFU). Tein siitä kirja-arvion Kunnallistieteelliseen aikakauskirjaan nro 3/2000 s. 256-260.

Sivuhyppäyksenä on viitattava Saksan keskeiseen sijaintiin Euroopassa. Se on johtanut erityisten Euregio-alueiden muodostumiseen kaikkien Saksaan rajoittuvien maiden kanssa.

Piirikunta hoitaa erityisesti koulutus-, terveydenhoito- ja liikenneasioita. Mutta sillä on kunnallisten tehtävien ohella myös valtiollisia tehtäviä. Työnjako kunnan ja piirikunnan välillä vaihtelee ja sen suhteen ilmenee myös rajanveto-ongelmia. Piirikuntia Saksassa on 294 ja ne kattavat 96 prosenttia Saksan pinta-alasta ja 68 prosenttia koko väestöstä. Kuntien määrä Saksassa on 10 790 (vuoden 2021 alussa). Suurimman kokoryhmän muodostavat 1000 – 1999 asukkaan kunnat, joita on 1839, liki viidennes.

Vaalijärjestelmästä on syytä nostaa pari huomiota. Useimmissa osavaltioissa äänestäjällä on mahdollisuus keskittää (kumulieren) ja hajauttaa (panaschieren) äänensä. Keskittäminen tarkoittaa yhdelle ehdokkaalle tai puolueelle annettavia useampia ääniä. Hajauttaminen puolestaan antaa mahdollisuuden jakaa äänensä eri listoille. Esimerkiksi Baijerin osavaltiossa äänioikeuden omaavalla on niin monta ääntä kuin valtuustoon valittavia on.

Toinen esille nostettava asia on äänioikeuden viimeaikainen laajentaminen. Viime vuoden tilanteen mukaan kuudessa osavaltiossa on muutettu äänioikeusrajaa mahdollistamalla 16-vuotiaille äänioikeus kunnallisvaaleissa. Ensimmäisenä osavaltiona Niedersachsen mahdollisti tämän jo syyskuun 1996 kunnallisvaaleissa.

Vaalijärjestelmä voi vaikuttaa sekavalta suomalaiseseen verrattuna. Ehkä se ei meillekään ylivoimainen olisi, jos järjestelmä olisi vastaava. Otan esimerkin Baijerin kunnallisvaaleista viime syksyltä. Äänestäjiä opastettiin näin:

- keltaisella äänestyslipulla äänestetään pormestaria (rasti ruutuun)
- vihreällä lipulla äänestetään valtuuston vaalissa
- sinisellä lipulla äänestetään piirikunnan johtajaa (Landrat), (rasti ruutuun)
- isolla valkealla lipulla äänestetään piirikunnan valtuuston vaalissa

Suoran demokratian vahvistaminen on ollut vaikuttavalla tavalla esillä kunnallislainsäädännön uudistamisessa 90-luvun alusta lähtien. Sysäyksen tälle muodostivat erityisesti Itä-Saksan kanalaisliike ja koko maassa noussut politiikan kielteisyys instituutioita kohtaan.

Sveitsiin rajoittunut Baden-Württembergin osavaltio oli kolmen vuosikymmenen ajan ainoa osavaltio, jonka lainsäädäntöön sisältyi kansalaisaloite ja kansanäänestyksen kautta tehtävä päätös. Tämän jälkeen ensimmäisenä kunnallislainsäädäntönsä uudisti pohjoinen Schleswig-Holsteinin osavaltio v. 1990. Eräänlaista ääripäätä merkitsi

Baijerin osavaltion v. 1995 tapahtunut, kansanäänestyksen perusteella toteutettu kunnallislain muutos. Sitovan äänestystuloksen suhteen ei asetettu minkäänlaisia minimiääniosuuksia tai äänestysvilkkautta. Lainmuutoksesta tehdyn valituksen perusteella valtiosääntöoikeus kumosi lainmuutoksen mm. sillä perusteella, että suoran demokratian keinoin ei voida tehdä kunnallista itsehallintoa toimintakyvyttömäksi.

Nyt kaikissa osavaltioissa sitovan kansaäänestyksen muodossa tapahtuva päätöksenteko on rajattu itsehallintotehtäviin ja sitovan tuloksen ehtona on tietty kannatusedellytys. Kansanäänestysaloitteen edellytykset vaihtelevat osavaltioittain – kunnan asukasmäärään porrastettuna – 2,5 prosentista 15 prosenttiin asukkaista. Jos kansanäänestys toteutetaan, edellyttää sitovan lopputuloksen syntyminen enemmistön lisäksi tiettyä äänioikeutettujen kannattajamäärää, joka useimmissa osavaltioissa on 20 tai 25 prosenttia.

Nostan yhden vielä aihetta koskevan esimerkin. Kansalaisosallistuminen on kasvattanut merkitystään. Yhä suurempi määrä ihmisiä toimii aktiivisesti yhteisönsä eteen. Näkyvä ilmaus muutoksesta on lukuisien kansalaissäätiöiden (Community Foundation) synty viime vuosina. Näiden säätiöiden synnyn taustana on ajatus siitä, että kansanvaltainen yhteiskunta tarvitsee yhä enemmän määrin kansalaisten aktiivisuutta. ”Kansalaisista lähtevät ja kansalaista varten perustetut” säätiöt ovat toimivia katalysaattoreita kansalaisyhteiskunnan osallistamiseen. Niiden taloudellisen ja poliittisen riippumattomuuden perusteella ne, paremmin kuin muut instituutiot, voiva edistää moninaisia aktiviteetteja, torjua sosiaalisia ongelmia ja yleensäkin parantaa elämänlaatua kunnissa.

Tähän väliin sopinee esitetyn toivomuksen mukaisesti muutama huomio **pormestarijärjestelmästä**, johon jo eräältä osin viittasin.

Pormestarilla on vahva asema, sillä hän johtaa valtuustoa ja on ylin hallinnon hoitaja. Pormestarille ei pääsääntöisesti ole erityisiä kelpoisuusvaatimuksia. Kunnan hallintosäännössä voidaan määrätä toimikaudeksi kuusi ja korkeintaan kahdeksan vuotta (esim. Schleswig-Holstein).

Suoralla vaalilla valittu pormestari voidaan kesken toimikauden erottaa kahdella perusteella: kahden kolmasosan enemmistöllä valtuustossa tai äänioikeutettujen aloitteella, jonka on allekirjoittanut vähintään 20 prosenttia äänioikeutetuista (Schleswig-Holstein). Baijerissa vaalikelpoinen pormestariksi ei ole 67 vuotta tehtävän aloituspäivänä täyttävä. Baijerissa ja Nordrhein-Westfalenissa tehtävään lain mukaan ei myöskään ole kelpoinen, joka ei voi kantaa virkapukua (virkakelpoisuus, ei tuomiota) virallisten tehtävien edellyttämällä tavalla.

Kunnanhallitusta vastaavana elimenä on esim. Nordrhein-Westfalenissa hallintovaliokunta. Sen muodostavat pormestari ja ns. myötävaltuutetut (Beigeordnete). Heidän lukumääränsä päätetään hallintosäännössä. Heidät valitsee valtuusto kahdeksaksi vuodeksi. Lain mukaan heillä on oltava tarpeelliset ammatilliset edellytykset ja riittävä kokemus.

Tutkimuksen mukaan pormestarit ovat hyvin koulutettuja: 51 %:lla on eritasoinen korkeakoulututkinto. Heillä on myös vankka kokemus, sillä n. 40 %:lla on vähintään 20 vuoden kunnallinen kokemus.

Seuraavaksi pari kiinnostavaa yksityiskohtaa pormestareista. Tuoreen tutkimuksen mukaan vain joka kymmenettä raatihuonetta johtaa nainen. Mitä pienempi kunta, sitä useammin johdossa on nainen. Siis naiset toimivat useimmiten luottamusperustalla osa-aikaisina pormestareina – sillä esim. Baijerissa alle 5000 asukkaan kunnissa pormestari on pääsääntöisesti luottamushenkilöperusteella toimiva. Toinen muutospiirre on puolueisiin sitoutumattomien, vapaiden valitsijayhdistysten ehdokkaiden kasvava osuus pormestareissa. Esimerkiksi tämän vuoden kunnallisvaaleissa Hessenin osavaltion 422 kunnasta 174 kuntaan valittiin tällainen pormestari. Piirikunnan johtajista sen sijaan suurin osa oli SPD-taustaisia.

Meillä pääasiallisin vastaväite saksalaistyyppisen johtamisjärjestelmän torjumisessa on: ei sovellu meille, koska kunnillamme on ihan toisenlainen laajuus tehtävissä kuin Manner-Euroopan kunnilla. Se pitää tietysti paikkansa Saksan suhteen pienten, piirikuntaan kuuluvien kuntien tehtävien suhteen.

Kirjoittaessani vuosikymmen sitten pormestariaiheista kirjaani yritin avata tämän väitteen todenperäisyyttä, jota juuri silloin sattui julkisuudessa pitämään esillä mm. Lappeenrannan silloinen kaupunginjohtaja. Niinpä tein pelkistetyn vertailuasetelman. Valitsin Saksasta Lappeenrannan kokoisen ja L-kirjaimella alkavan kaupungin, joksi valikoitui Landshut. Tarkistin nyt uudelleen ajan tasalle tiedot: Landshutissa on 72 700 asukasta ja Lappeenrannassa melko täsmälleen saman verran.

Kaupunkikonsernin toimintakulut olivat Landshutissa 665 miljoonaa euroa, investoinnit 62 miljoonaa euroa. Lappeenrannassa puolestaan vastaavat luvut ovat 725 miljoonaa euroa ja 43 miljoonaa euroa. Onhan siinä hiukan eroa Suomen hyväksi, mutta mielestäni ei niin mittavaa kuin joissain puheenvuoroissa on väitetty. Tämänkokoisen kaupungin suoralla vaalilla valitulla pormestarilla riittää varmasti muutakin puuhaa kuin käydä kukkapuskien kanssa kuntalaisia tervehtimässä. Tutkimuksen mukaan he myös kokevat yleisesti työnsä suuren kuormittavuuden.

Itsehallinnon kivijalka on oma **talous**. Kuntien tulot muodostuvat kolmesta liki yhtä suuresta osasta. Ensinnäkin kunnilla on verotusoikeus. Se muodostuu

elinkeinoverosta, kiinteistöverosta ja eräistä yksittäisistä veroista, kuten juomaverosta. Lisäksi kunnat saavat 15 prosentin suuruisen palkka- ja tuloverosuuden. Toinen kolmannes muodostuu erilaisista maksuista. Kolmas osa on liittovaltion ja osavaltion maksamaa osuutta.

Elinkeinovero on kaupunkien ja kuntien tärkein verolähde. Periaatteessa kaikkien elinkeinonharjoittajien on maksettava sitä. Minkä suuruinen vero on, riippuu asianomaisesta kunnasta, joka veron korkeudesta päättää. Veron korkeus on tietysti yrityksille tärkeä sijaintipaikan peruste. Viime vuosien talouskriisin seurauksena on kaupunkien välinen kilpailu yrityksistä kiristynyt, jopa aggressiiviseksi. Yksi esimerkki on 160 000 asukkaan Leverkusenin, jonka tärkein yritys on kemian- ja lääkealan Bayer. Kaupunki laski viime vuonna elinkeinoveroperustetta puolella. Tästä naapurikunnat raivostuivat ja syyttivät Leverkusenia verodumppauksesta.

Ei liene yllätys, että taloudellisten resurssien riittämättömyys on Saksassakin kestoteema, samoin kuin julkisten varojen jako liittovaltion, osavaltioiden ja kuntien kesken (Finanzausgleich). Eri vaiheissa toteutetun federalismireformin tavoitteena on ollut liittovaltion, osavaltioiden ja kuntien välisten taloussuhteiden kehittäminen subsidiariteetin ja omavastuun finanssifederalismin suuntaan.

Koronakriisi on Saksassakin nostanut keskustelun **asuinpaikasta**. Saksan kaupunki- ja kuntaliitto on äskettäin julkaissut katsauksen kaupunkeja ja kuntia koskevista tulevaisuudennäkymistä. Sen otsikko kuuluu: Kunnallisen itsehallinnon renessanssi – kriisi mahdollisuutena. Katsauksessa todetaan muun ohella kriisin osoittaneen, että valtio, osavaltiot ja kunnat yhdessä ovat toimintakykyisiä. Seurauksena on ollut merkittävä luottamuksen lisääntyminen, joka on kohdistunut erityisesti kuntien toimintaa kohtaan. Tämä luottamuksen lisäys on tarpeen jatkoa ajatellen kuntien toiminnassa ja sitä pitää osata hyödyntää. Jos siinä onnistutaan, voidaan puhua kunnallisen itsehallinnon renessanssista, todetaan asiakirjassa.

Edellytykset tälle ovat hyvät. Liittopresidentti ja -kansleri nauttivat yli 70 prosentin kannatusta, ja pormestarit puolestaan 58 prosentin kannatusta, jossa on 10 prosentin lisäys. Pari prosenttiyksikköä pienempi on valtuustoihin kohdistuva luottamus, jossa siinäkin on 9 yksikön lisäys.

Kyseiseen kaupunki- ja kuntaliiton asiakirjaan sisältyy myös mielenkiintoinen tutkimustulos. Sen mukaan suurin osa saksalaisista asettaisi etusijalle elämisen hahmotettavissa olevassa ympäristössä, eikä kuten usein oletetaan, suurkaupungissa. Seuraava johtopäätös on suora lainaus: ”Sitä tärkeämpää onkin, että medioiden ja politiikan fokus ei enää olisi suuntautunut metropoleihin.”

Siteeraan vielä tätä asiakirjaa. Siinä tuodaan esille liikennepolitiikan käänteen (joukkoliikenne ja sähköistys) merkitys ja sen toteuttamistarve. Mutta se ei saa jättää varjoon sitä, että sadoilletuhansille ihmisille auto on välttämättömyys heidän joutuessaan ajamaan päivittäin maaseudulta kaupunkeihin. Kaikissa liikennettä koskevissa konsepteissa on sen vuoksi otettava huomioon se, että kaupunki ja maaseutu hyötyvät toisistaan. Tässä on tärkeä panostus yhteiskunnan yhtenäisyyteen, todetaan.

Tästä onkin hyvä hypätä kaupunkipolitiikan tarkasteluun.

Kansallinen **kaupunkikehityspolitiikka** on liittovaltion, osavaltioiden ja kuntien yhteisaloite, jonka tavoitteena on integroitu kaupunkikehitys. Kaupunkien ja kuntien taloudellisia, ekologisia ja yhteiskunnallisia haasteita tarkastellaan siinä kootusti. Liittovaltio on asettanut tällä vaalikaudella 3,4 miljardia euroa kestäväen kaupunkikehityksen hankkeisiin. Kansallinen kaupunkikehityspolitiikka perustuu nk. Leipzigin peruskirjaan (Leipzig-Charta) vuodelta 2007. Kyseinen peruskirja nojaa eurooppalaisen kaupungin mallillaan sellaisiin arvoihin kuin kansalaisten myötä- ja itsemääräämisoikeus, ja siinä vaaditaan sosiaalista integraatiota, julkisen tilan luomisen tarvetta ja hyödyntämistä, kaupunkikeskustojen vahvistamista ja hyödyntämisen sekoittamista.

Liittohallituksen laajassa hallitusohjelmassa vuodelta 2018 on oma lukunsa otsikolla ”Elämisenarvoiset kaupungit, houkuttelevat alueet ja kustannettavissa oleva asuminen”. Kaupunkikehityksestä siinä luvataan huolehtia siitä, ettei kaupunkien ja maaseutumaisien alueiden välille synny kuilua, vaan että ihmisillä tässä maassa ovat yhdenvertaiset kehitysmahdollisuudet asuinpaikasta riippumatta. Edelleen: Tavoitteena on maaseutumaisien alueiden vahvistaminen ja alueiden ja kaupunkien tekeminen tulevaisuuskestäviksi. Tätä varten investoidaan moderniin infrastruktuuriin, kuten liikkuvuuden, energian ja digitalisoinnin aloilla, laadukkaaseen asumisympäristöön ja turvallisuuteen.

On aika lopettaa ja tehdä jonkinlainen **yhteenveto**. Jotain voitaisiin Saksan alue- ja paikallishallinnosta ottaa opiksi. Se on vahva alueellisuuden ja paikallisuuden merkitys. Liittovaltio on kansalaisen kannalta etäinen, jossain Berliinissä pääpaikkaansa pitävä. Vaikkapa Baijerissa tutumpia ovat pääministeri Markus Söderin ohella oman piirikunnan maaneuvokset, Landratit ja erityisesti oman kunnan isä- tai äitihahmo, pormestari, Bürgermeister/Bürgermeisterin. Eli federalismia täydentää perustuslain ns. Eurooppa-artiklaan (23 artikla) sisältyvä subsidiariteetti.

Saksalaisen valtio- ja hallinto-organisaation tunnusomaisuuteen kuuluu merkittäväällä painolla itsehallinnon periaate, jonka taustana on vahva subsidiariteettiajattelu. Vertailun vuoksi vaikkapa briteille jo sana subsidiariteetti on vieras.

Ehkä eniten **opittavaa** meillä olisi kansalaisyhteiskunnan toimintaedellytysten vahvuudesta, nimenomaan kunnan asukkaiden suorien vaikuttamiskeinojen käytön aktiivisuudesta. Suoran demokratian menettelyistä on viime vuonna valmistunut kuudes kansalaisaloiteraportti. Se sisältää kaikki kuntatason suoran demokratian menettelyt vuodesta 1956 vuoden 2019 loppuun. Kansalaisaloitteita ja niiden perusteella tehtyjä päätöksiä oli yhteensä peräti 8000 kappaletta. Menettelyt ovat erityisesti 90-luvun puolivälistä lisääntyneet.

Saksan hallinto on siis muutoksessa, vaikka esimerkiksi federalismireformin tulokset jäivät tavoitteista. Yhteenvedona reformista on todettu, että Saksan uutta federalismia leimaa siirtyminen symmetriasta asymmetriaan.

Kunnallishallinnon suhteen erot ovat enemmänkin yksityiskohdissa, niitä mitenkään väheksymättä. Niin Saksa kuin Suomi ovat hyväksyneet Euroopan neuvoston kansanvaltaisen kunnallishallinnon periaatteet paikallisen itsehallinnon peruskirjan muodossa. Sitä kautta osaltaan meidänkin kunnallishallintoamme on uudistettu, erityisesti 90-luvun alussa. Professori Franz-Ludwig Knemeyer on kirjoittanut, että peruskirja on eräänlainen kompromissi, jossa kuitenkin on vahvana perustana saksalaisen itsehallinnon idea.

Vertailuja tehtäessä on myös muistettava, että hallintoon ja erityisesti alue- ja paikallishallintoon leimansa antaa historiallinen kehitys. Se on erityisen merkittävässä osassa juuri Saksassa.

Kiitos mielenkiinnosta!

Asiasta kiinnostuneille tiedoksi. Tämä esitykseni on saatavissa Markku Möllärltä. Kerron tämän siksi, että tämän loppuun olen koonnut joitain lähdeviitteitä.

- Kommunalwissenschaftliches Institut Potsdam: <https://www.uni-potsdam.de/de/kwi/institut>
- Europäisches Zentrum für Föderalismus-Forschung Tübingen, julkaisee esim. vuosikirjaa Jahrbuch des Föderalismus: www.uni-tuebingen.de/ezff
- Deutsches Forschungsinstitut für öffentliche Verwaltung, Speyer: www.foev-speyer.de
- Deutsches Institut für Urbanistik, Berlin: kaupunkitutkimusta: www.difu.de

- Bundeszentrale für politische Bildung: yleistietoa Saksan politiikasta: www.bpb.de
- Stiftung Mitarbeit, Bonn: laajaa kansalaisvaikuttamisaineistoa ja -työtä: www.mitarbeit.de
- Kansalaissäätöaineistoa: www.buergerstiftungen.de
- www.mehr-demokratie.de: Bürgerbegehrensbericht 2020.

- Renaissance der kommunalen Selbstverwaltung – Krise als Chance. BILANZ 2020 + Ausblick 2021 der deutschen Städte und Gemeinden. Deutscher Städte- und Gemeindebund: www.dstgb.de

- Bertelsmann Stiftung: Kommunen schaffen Zukunft – Reformimpulse für Entscheider. www.bertelsmann-stiftung.de

- Council of Europe: Local and regional democracy in Germany, Explanatory memorandum 2012: <https://rm.coe.int/local-and-regional-democracy-in-germany-cg-22-7-draft-recommendation-/1680719e3b>

- Klaus Lange: Kommunalrecht. Mohr Siebeck 2013 (1347 sivua)

- Thomas Mann – Günter Püttner (toim.): Handbuch der kommunalen Wissenschaft und Praxis. Band 1. Grundlagen und Kommunalverfassung. 3. painos. Springer 2007 (1120 sivua).

- Aimo Ryytänen: Kunnallishallinnon kansainväliset vaikutteet. Tampere University Press 2012.

- Aimo Ryytänen: Pormestari. Unipress, toinen painos 2018.

- Kunnallishallinnon sanasto. Suomi – saksa – suomi. Suomen Kuntaliitto 1999.

- Kevyempää mutta mielenkiintoista: Roman Schatz, Asevelipuolet. Se pieni ero suomalaisten ja saksalaisten välillä. Gummerus 2017